

Վարդևան ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՃԱՆԱՉՈՂԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

Այն, որ դաստիարակության գիտա-ճանաչողական և սոցիալ-իրավական գաղափարները հայ իրականության մեջ արդեն XI դարում զգալիորեն հեռացել էին հասարակական կյանքի ավատատիրական (ֆեոդալական) պատկերացումների սահմաններից, հատկապես նկատելի է Ներսես Շնորհալու (XI-XII դարեր) և Մխիթար Գոշի (XII դար) ստեղծագործությունների մեջ:

Զննարկելով մարդու հիմնախնդիրը՝ Ներսես Շնորհալին փորձում էր բացահայտել մարդկանց բարի ու չար արարքների աղբյուրը: Այդպիսի աղբյուր էր նա համարում մարդու ազատ կամքը, այն, որը դրսից, «աստծո նախախնամությամբ» չի պարտադրված անհատին, այլ մարդու հոգու մեջ առաջացել է միանգամայն հակադիր սկզբունքների (բարի ու չար) պայքարից: Այդ պայքարը Ներսես Շնորհալին բնութագրել է որպես տանջանք, որը փոխում է մարդկանց կյանքը: Ընդ որում, այն փոփոխվում է ոչ թե «երկնային ուժերի» ներգործությամբ, այլ սեփական ընտրությամբ, ինչպես մարդիկ ցանկանում են:

Նման հարցադրումը, անկասկած, հակասում էր ավատատիրական դոգմատիկ ուսմունքին, որն իր էությանը ճակատագրապաշտական էր, որովհետև մարդու վարքագիծը ամբողջությամբ և բոլոր մանրամասնություններով հայտարարում էր պատճառավորված «տիրոջ նախախնամությամբ»: Հենց այդ դետերմինացումն էլ կասկածի տակ էր դրվում մարդուն օրգանապես յուրահատուկ կամքի բացարձակ ազատության մասին Ներսես Շնորհալու եզրակացության շնորհիվ: Կամքի ազատության օբյեկտիվորեն ընդունման վերաբերյալ եպիսկոպոսի, իսկ 1166 թվականից՝ կաթողիկոսի այսպիսի մեկնաբանությունը հնչում էր որպես ազատամտություն, հուշում էր սոցիալական հիմնախնդիրների ոչ ավանդական լուծում:

Այդպիսի լուծումների վառ օրինակներ ենք գտնում Ներսես Շնորհալու ստեղծագործություններում, մասնավորապես «Թուղթ ընդհանրականում», որտեղ «եկեղեցու առաջնորդն ու մտածողը կոնֆլիկտի և հակասության բախման և հանգուցալուծման մտորումների մեջ են»:¹ Շնորհալին խոր վրդովմունք է հայտնում աշխարհիկ և կրոնական գործիչների ընչասիրության, հարստություն կուտակելու անգուսպ հակումների առթիվ: Նա գրում է. «ստացուածովք և ոչ միայն հարկատր պիտոյիցն եղեն անկարօտ, այլև անելորդքն լցան և յաշխարհի հոգովք և մտօք տաժանեալք, և աստ անհօգութեամբ և հեշտութեամբ ստուարացեալք»:²

Սոցիալական հիմնախնդիրների ոչ ավանդական լուծումների ուշագրավ գաղափարներ ենք գտնում նաև Մխիթար Գոշի ստեղծագործության մեջ, որը ոչ միայն իր ժամանակի նշանավոր առակագիրն էր, այլև կարևոր իրավական փաստաթղթի՝ «Դատաստանագրքի» (1184թ.) կազմողը: Նման փաստաթղթի անհրաժեշտությունը, որը կոչված էր կարգավորելու միջնադարյան Հայաստանի բոլոր սոցիալական դասերի ու խավերի, պետության, հասարակության և անձի կյանքը, պայմանավորված էր ժամանակի հանգամանքներով: Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը պահանջում էր համապատասխան իրավական ձևակերպում: Անհրաժեշտ էին հաստատված և միասնականացված օրենսդրություններ, որոնք կարգավորեին դասերի ու առանձին անձանց փոխհարաբերությունները, որոշեին դրանցից յուրաքանչյուրի իրավական վիճակը, կանոնավորեին դատավարությունը և դրանով սահմանափակեին աշխարհիկ ու եկեղեցական իշխանությունների դատական կամայականությունը, որ խստորեն քննադատվում է Գոշի կողմից «Դատաստանագրքի» ստեղծման պատճառներն ու նպատակները հիմնավորելիս. «Տեսանենք այժմ, զի բազումք յեպիսկոպոսաց եւ ի վարդապետաց եւ ի քահանայից եւ ի գլխատր աշխարհականաց աշտանաւք և կաշտաւք

¹ Տե՛ս մանրամասն Հ. Գաբրիելյան, Հայ փիլիսոփայության պատմություն, Եր., 1976, էջ 161-169:

² Ն եր ս ե ս Շ ն ո շ հ ա լ ի, Թուղթ ընդհանրական, էջ 28:

բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիր են գուղիղ դատաստան: Մակս որոյ յուղղութիւն եւ յանդիմանութիւն սակաւութիւն այնուիկ զիրս դրոշմեցաք դատաստանի»³:

Կանգ առնենք իրավագիտական այդ աշխատության այն հիմնական դրույթների վրա, որոնցում որոշակիորեն նկատվում են ազատախոհության՝ մեզ համար հետաքրքրություն ներկայացնող դրսևորումները:

Ի սկզբանե ասենք, որ արդեն իսկ ազատախոհության դրսևորում էր գուտ աշխարհիկ բնույթի փաստաթղթի ստեղծումը, որը սահմանափակում էր Աստվածաշնչից և կրոնական այլ աղբյուրներից վերցրած օրենքներով ղեկավարվող եկեղեցական տերերի դատավարական իրավունքները: Դրանով ոչ միայն խոչընդոտներ էին ստեղծվում հոգևորականության դատավարական կամայականությունների համար, այլև օրենսդրության վրայից պոկվում էր միստիկական քողը, օրենքն ընկալվում որպես մարդկային ձեռքի ստեղծագործություն, որը կյանքի է կոչված ոչ միայն երկնայինի կամքով, այլ դարաշրջանի մարդկանց երկրային իրական պահանջմունքներով:

Հայ միջնադարի ավատատիրական ավանդական պատկերացումների շրջանակներում բացահայտորեն չէր տեղավորվում նաև «Դատաստանագրքի» հիմքում Մխիթար Գոշի դրած աշխարհայացքային գլխավոր սկզբունքը՝ մարդու մոտ կամքի ազատության առկայության ընդունումը: Ինչպես արդեն նշվել է, այդ ըմբռումը հակասում էր մարդկային բոլոր խոհերի ու արարքների վերուստ նախասահմանված լինելու մասին միջնադարի դոգմատիկական ուսմունքին և մասնավորապես ճակատագրապաշտությանը:

Մխիթար Գոշը կողմնակից էր հայոց կենտրոնացված պետականության ամեն կերպ ամրապնդմանը, որն իր գործունեության ընթացքում հենվել օրենքների վրա ու հակադրվել տեղական ֆեոդալների (ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ հոգևոր) անջատողականությանը և օտարերկրյա զավթիչների մեքենայություններին: Իր մշակած և մատուցած օրենքները նա բխեցրել է միջնադարյան Հայաստանի ֆեոդալական հասարակության իրական կյանքի հանգամանքներից, ընդ որում, ընդգծելով, որ ժամանակի ընթացքում օրենքները պիտի փոխվեն՝ հակառակ կրոնական տեսակետի, որ պահանջում էր, որպեսզի դրանք ընդունվեն իբրև «աստվածասահմանված», այսինքն՝ որպես բացարձակ, մեկընդմիջ տրված և անփոփոխ: Մակայն կյանքը աստվածաշնչական ժամանակների համեմատությամբ զգալիորեն փոխվել էր, և Մխիթար Գոշը միանգամայն թույլատրելի էր համարում աստվածաշնչական օրենքները լրացնել մարդկանց ու կյանքի փոփոխված պայմաններին համապատասխանող նոր իրավական նորմերով: Մովսիսական օրենքը, մարգարեների խոսքը և Ավետարանը մեկ անգամ արդեն տրված լինելով, այդպես էլ մնացել են անշարժ, քարացած, մինչդեռ մարդկանց վարքն ու բարքը տարբեր է և փոփոխվում է ժամանակի մեջ: Աստվածաշնչական հրահանգներն ու եկեղեցական կանոնները նոր, սոցիալական և կենցաղային փոփոխված պայմաններն արտացոլող իրավական նորմերով լրացնելու թույլատրելիության այդպիսի ընդունումն արդեն, իր մեջ կրում էր ազատականության և առաջադիմության լիցք:

Մխիթար Գոշը, սակայն, դրանով չսահմանափակվեց, այլ ավելի հեռուն գնաց: Հայ օրենսգիրը աստվածաշնչական օրենքների ժողովածուն համապատասխանեցրեց հասարակության և մարդկանց կյանքի նոր պայմաններին, անհրաժեշտ համարեց ուղղումներ մտցնել նրա իրավական շատ նորմերի մեջ՝ ձևափոխելով դրանք, կամ տալով նոր մեկնաբանություններ: Ընդ որում, «Դատաստանագրքի» հեղինակը, որ ղեկավարվում էր իրական կյանքի պահանջներով, գտավ միանգամայն մարդասիրական լուծումներ: Որպես կանոն, Մխիթար Գոշը մեղմացրեց աստվածաշնչական օրենքների ու եկեղեցական կանոնների խստությունները: Նա մասնավորապես մահապատիժը հաճախ փոխարինում էր թեև բավական խիստ, բայց կյանքը պահպանող պատժով: Մի շարք դեպքերում մահապատիժը փոխարինվում է դրամական տուգանքով, կամ էլ՝ եկեղեցական ապաշխարանքով:

³ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի (աշխատասիրությամբ խոսքով թորոյանի), Եր., 1975, էջ իր:

Մխիթար Գոշի բարեփոխականությունը դրսևորվում է նաև օրենսդրության, որպես կյանքի պահանջներից ծնված իրավական նորմերի հավաքածուի ստեղծման գործընթացի զուտ աշխարհիկ մեկնաբանման մեջ:

Այսպես օրինակ, «Դատաստանագրքում» սոցիալական անհավասարությանը տրված է զուտ աշխարհիկ բացատրություն, որը սկզբունքորեն տարբերվում էր տվյալ հասարակական երևույթի վերաբերյալ գոյություն ունեցող պաշտոնական տեսակետից: Մխիթար Գոշը սոցիալական անհավասարության առաջացումը կապում էր դասակարգային հասարակության կյանքի իրական պայմանների, հողի ու ջրի նկատմամբ մասնավոր սեփականության առկայության հետ: Գոշը մեկն է այն առաջիններից ու եզակիներից, որ անազատության հիմքը փնտրել է հասարակության ներքին կյանքում ու գտել սոցիալ-տնտեսական պատճառների մեջ: Անազատության, ուրիշներին ծառայելու պատճառը հողն ու ջուրն է, երբ հարաբերությունները մարդկանց միջև այնպես են դասավորվում, որ դրանցից ոմանք զրկվում են, իսկ մյուսները՝ իրենց ձեռքը կենտրոնացնում այն»⁴: Գոշը գրքի «Յաղագս դատաստանաց շինականաց» հոդվածում գրել է. «Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տէրանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ»⁵ Այդ դրույթից օրգանապես բխում են խիստ արմատական սոցիալական և աշխատանքային եզրահանգումներ, որոնք «Դատաստանագրքի» հեղինակն ինքը չէր կարող անել, սակայն բոլոր նախադրյալներն ստեղծեց:

Տերերից կախվածությունն առաջացել է վերջիններիս կողմից հողի ու ջրի զավթման պատճառով, ուրեմն դրանք ուժով խլելը ընչազուրկներին թվում էր որպես աղաղակող անարդարության վերացման գործողություն: Նման եզրակացության ուղղվածությունը ակնհայտորեն առաջադիմական է:

Այն ժամանակների սոցիալ-իրավական տրամադրությունների արձագանքները կան «Դատաստանագրքի» օրենսդրական մի պահանջում: Մխիթար Գոշի համոզմամբ՝ պետական իշխանությունը պետք է լինի քաղաքացիական գործերում հոգևորականության միջամտությունը բացառող զուտ աշխարհիկ իշխանություն: Եկեղեցական դասը հոգևոր գործերով պիտի զբաղվի, ծառայի աստծուն և ոչ մամոնային, չպետք է տրվի աշխարհիկ հոգսերին. նա պիտի զբաղվի եկեղեցական գործերով, հակառակ դեպքում պիտի զրկվի հոգևոր աստիճանից համաձայն աստծու խոսքի, թե «ոչ ոք չի կարող երկու տիրոջ ծառայել»: Այդ պահանջը առաջադիմական էր ոչ միայն հայկական միջնադարի, այլև ավելի ուշ ժամանակների համար: Այդ պատճառով էլ կարելի է հիացմունք հայտնել այն խիզախության համար, որով Մխիթար Գոշը ձևակերպեց ու պաշտպանեց բացահայտ առաջադիմական բնույթի իր օրենսդրական սկզբունքները, ընդ որում, այդ բանն արեց անձնական պատասխանատվությամբ ու համարձակորեն, առանց կենտրոնացված ուժեղ պետական իշխանության հենարանի, որը նրա օրոք չկար Հայաստանում և որի մասին այդ նշանավոր օրենսգիրը միայն երագում էր:

Միջնադարյան Հայաստանի առաջադեմ մտածողների աշխատություններում ազատամտությունը և առաջադիմականությունը գիտական և հասարակական-քաղաքական մտքի բնորոշ դրսևորումներից են:

СОЦИАЛЬНО- ПРАВОВЫЕ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ ВОСПРИЯТИЯ ВОСПИТАНИЯ В АРМЯНСКОМ СРЕДНЕВЕКОВИИ

___ Резюме ___

___ В. Григорян ___

В ценнейших трудах прогрессивных мыслителей средневековой Армении Н. Шнорали и М. Гоша в качестве характерных проявлений выступают просветительско-реформирующие мысли и взгляды, которые способствовали развитию научно-педагогических и воспитательных идей в учебных заведениях того времени .

⁴ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, էջ 114:

⁵ Նույն տեղում, էջ 114: